

Tóth Kálmán

Az 1831-es kolerajárvány politikai eszmetörténeti tanulságai

A tanulmány az NKE EJKK Politika- és Államelméleti Kutatóintézet koronavírus-járvány kontextuális értelmezésével kapcsolatos vállalásainak keretében egy 19. századi pandémia, az Indiából nyugati irányban egész Európán végigsöprő, sőt Észak-Amerikába is eljutó kolerajárvány magyarországi hatásának politikai gondolkodástörténeti vonatkozásainak bemutatására tesz kísérletet. A vizsgálat az utóbbi évtizedek meghatározó narratíváiból indul ki, majd összeveti ezek legfontosabb megállapításait a korabeli forrásokkal. Mindez lehetővé teszi, hogy árnyaltabb képet kaphassunk az 1831-es járványnak és az ahhoz kapcsolódó erőszakos eseményeknek a korabeli politikai gondolkodásra gyakorolt hatásáról. Azonban a rendelkezésre álló kortárs források nézőpontja is szükségszerűen korlátozott, így a jelen megközelítés se törekedhetett a vizsgált probléma teljes körű értelmezésére. A tanulmánynak nem célja a hatóságok által hozott konkrét járványügyi rendelkezések részletes ismertetése, pusztán azt próbálja rekonstruálni, hogy a kor jelentős értelmiségi alakjai és politikai gondolkodói hogyan értelmezték a történetet, és ez hogyan befolyásolta a gondolkodásukat.

Az 1831-es kolerajárvány uralkodó narratívái a magyar történetírásban

A korabeli források megvizsgálása előtt tekintsünk át, hogyan mutatja be az 1831-es eseményeket a magyar történetírás jelenleg érvényesnek tekinthető narratívája, amelyet a Gergely András által szerkesztett egyetemi tankönyv Pajkossy Gábor által írt fejezete¹ alapján az alábbiakban röviden összefoglalunk.

Az 1817-ben Bengáliából elinduló kolerajárvány 1830 végére terjedt át Oroszországon keresztül a Habsburg Birodalom területére, Galíciára is. A császári hatóságok 1830 decemberében katonai kordon felállításával próbálták megakadályozni a járvány áttérjedését Galíciából a Magyar Királyság területére, ezt azonban 1831 márciusában túlságosan hamar feloldották. A kordon 1831. május végi visszaállítása már túl későn történt, a járvány Magyarországra is áttért, és nagyon súlyos következményekkel, 50% feletti mortalitással járt:² 465 ezer megbetegedésből 250 ezer halálessel végződött.

¹ Gergely András (szerk.): *19. századi magyar történelem 1790–1918*. Budapest, Korona, 1998. 203–205.

² A *Hazai és Külföldi Tudósítások* 30. száma (1832. április 14.) a 233. oldalon ettől eltérő adatokat közöl a Helytartótanács hivatalos jelentésére hivatkozva: „a legfőbb helyről vett parantsolathoz képest ezt jelenthetjük hivatalosan: f. e. Apr. 9-dikéig, a cholera által megszökött 92 Törvényhatóságoknak 4965 Helyeiben megbetegültek benne 538.339-en; ezek közül meggyógyultak 298.541-en, meghaltak

A hatóságok járványügyi intézkedései nem bizonyultak eredményesnek, sőt – főként az északkelet-magyarországi megyék paraszti népessége körében, de kisebb mértékben az ország más részein is – nagy fokú társadalmi elégedetlenséget váltottak ki, és véres konfliktusok elindítói lettek.

A kolerajárvány terjedésének megakadályozását célzó hatósági intézkedések először július közepén Pesten vezettek zavargásokhoz, de ezeket a kirendelt katonaság még aznap felszámolta. Nem sokkal később azonban Északkelet-Magyarország öt vármegyéjében, elsősorban Zemplén, Szepes és Sáros megyében a Dózsa, illetve Horea és Closca parasztfelkelése óta nem látott méretű lázadás bontakozott ki.

Mivel a járvány terjedésével felállított kordon éppen dologidőben akadályozta meg, hogy e rossz mezőgazdasági adottságú és relatíve túlnépésedett vidékek férfilakossága az Alföldre mehessen elvégezni a jobbágyság önfenntartásához nélkülözhetetlen, évente rendszeresen végzett aratómunkát, a munkát nem találó dologtalanok körében könnyen elterjedhetett a hiedelem, hogy az „urak” egyenesen ki akarják irtani őket. A gyógyszerként alkalmazott bizmutport és a kutak fertőtlenítését szintén e vélt terv részeként magyarázták. A főként szláv (tót és ruszin) származású jobbágyok körében már korábban elterjedt a jó cár és az oroszok segítségével való reménykedés illúziója is.

A felkelés július végén robbant ki, és augusztus első három hetében három hullámban Zemplén, Szepes, Sáros, Abaúj és Gömör vármegyékre terjedt ki. 150 helységben, köztük több mezővárosban is összesen kb. 45 ezren vettek benne részt, főként jobbágyok és zsellérek, de jobbágysorba szorult kisnemesek is. „A felkelők – néhány szomszédos falu lakosságából összeverődött paraszthadak – a »méregkeverők«, majd a földesurak, a vármegyei tisztviselők, a földesúri ispánok, a papok, vagy a kocsmát, boltot bérlő zsidók életére törtek, hadjáratot vezettek a kastélyok, kúriák ellen.”³

Az áldozatok pontos száma nem ismert; egy 1832-es beszámoló 17 gyilkosságról tesz említést. A felkelést a központi hatalom által mozgósított 52 századnyi katonaság és a Sáros megyében összehívott nemesi *insurrectio* verte le. Az elfogott felkelők közül 119-et (köztük öt kisnemeset) statáriális úton halálra ítélték és kivégeztek, összesen kb. 4000 felkelő részesült börtönbüntetésben vagy súlyos testi fenyegetésben.

A kortárs birtokosok, nemesek és polgárok a Magyar Királyság nagy részén életük során először tapasztalhatták meg a parasztháborútól való félelmet. A földesurak és a parasztok közötti ellentét a járvány körülményei között Szatmár, Bihar, Arad, Temes, Torontál, Heves és Nógrád megyékben, valamint több dunántúli vármegyében is kisebb megmozdulásokhoz, illetve fenyegető helyzet kialakulásához

237.408-an, orvoslás alatt maradvá 2390-en. A nyavalya mindenütt megszűnt, hanem Törvényhatóság még be nem adta végső jelentését, ugyan azért betegeinek száma a 2390 rendéből, ki nem törülthetett. Költ a Nagy Mélt. Magyar Kir. Helytartó Tanács üléséből, Sz. György Hava 13. 1832.” Ez az újságban olvasható utolsó hivatalos tájékoztatás a magyarországi járványról. Ez alapján a halandóság 44,3%-os volt, ha az „orvoslás alatt maradt betegek” mind meghaltak, az 44,5% kellett, hogy legyen, ami a legrosszabb eset. A korabeli források tehát nem támasztják alá az 50% feletti mortalitást, az idézett egyetemi tankönyvben említett számok forrását nem sikerült beazonosítani.

³ Gergely (1998): i. m. 204.

vezetett, de a hatalom gyors északkeleti fellépésének következtében országos parasztháború nem tört ki.

Bár a korban sokan feltételezték, a gyors hivatalos vizsgálat semmiféle bizonyítékot nem talált arra, hogy a felkelést orosz ügynökök tevékenysége váltotta volna ki. A történettudomány eredményei szerint a nemzetiségi ellentétek nem játszottak kimutatható szerepet a felkelés kirobbantásában, viszont felkelésre vagy jelentősebb mozgolódásra mégis azokon a területeken került sor, ahol a jobbágyok többsége nem magyar anyanyelvű volt.

A nemesi elit gondolkodni merő részében a felkelés tanulságai egyértelműen hozzájárultak annak felismeréséhez, hogy maga a földesúr-jobbágy viszony súlyos feszültséget hordoz magában, amelyet nemzetiségi ellentétek is mélyítenek. A nemesség többsége azonban továbbra is ragaszkodott a feudális állapotok fenntartásához. „A parasztfelkelés tanulságait kevesen vonták le: a földesurak, a nemesek többsége visszariadt a reformok gondolatától, a reformok irányába tájékozódók nagyobb részét viszont a keserű tapasztalat a gyökeres és mielőbbi reformok elkerülhetetlenségének a kényszerű felismeréséhez vezette. Az 1831. nyári északkelet-magyarországi parasztfelkelés így közvetve hozzájárult a magyar liberális reformmozgalom kibontakozásához is.”⁴

A Gergely András által szerkesztett egyetemi tankönyv 1831-es eseményeket ismertető narratívája szerint tehát a kolerajárvány, és különösen az északkelet-magyarországi koleralázadás, kiemelkedő politikai gondolkodástörténeti jelentőséggel bír. Hasonló fontosságot tulajdonít ezeknek az eseményeknek Kecskeméti Károly *Magyar liberalizmus* című munkája is. Kecskeméti szerint a lázadás két dologra figyelmeztette a magyar nemességet: egyrészt a parasztok urak iránti gyűlöletére, másrészt pedig a kormány és a hadsereg támogatásának elkerülhetlenségére. Az „atrocitásokat” értékelése szerint „brutális megtorlás” követte, és megállapítja: „A véres események folyamán a liberálisok nem haboztak, hogy melyik oldalra álljanak, igaz, maguk is kiváltságosak lévén, aligha volt választásuk.” Politikai tanulságként a reformok véghezvitelének sürgős voltát vonták le.⁵

Az utóbbi évtizedek meghatározó narratívái után érdemes megvizsgálni, hogy mit tudhatunk meg a korabeli forrásokból, és azok valóban alátámasztják-e ezeket az értelmezéseket.

A járvány a korabeli források tükrében

Az 1831-es magyarországi kolerajárvány, illetve az 1831. júliusi pesti és 1831. augusztusi északkelet-magyarországi koleralázadások valós politikai gondolkodástörténeti hatásának vizsgálatához a korabeli forrásokhoz való visszatérés tűnik

⁴ Gergely (1998): i. m. 205.

⁵ Kecskeméti Károly: *Magyar liberalizmus 1790–1848*. Budapest, Argumentum – Bibó István Szellemi Műhely, 2008. 124–125.

a leghitelesebb megközelítési módnak, mivel a későbbiekben utólagos, ideologikus megalapozottságú értelmezések rakódhattak rá, amelyek olyan szempontokat vontak be az események okainak feltárásába, amelyek az elsődleges források tükrében nem mindig tűnnek megalapozottnak. Az események ismertetésénél még mindig Tilkovszky Loránt 1955-ös munkája⁶ a legfontosabb szakirodalom, amely egyértelműen a marxista osztályharcos ideológia szellemében íródott. Erre vezethetők vissza a rendszerváltozás utáni összefoglalásokban is gyakran olvasható olyan megállapítások, mint hogy a lázadás oka elsődlegesen a jobbágy-földesúr ellentét lett volna.⁷ Szintén eltúlzottnak tekinthető, miszerint a reformgondolat elterjedése a nemesség szélesebb körében a koleralázadás tanulságaival lenne magyarázható,⁸ hiszen a Schlett István⁹ által a rendi paradigmát felváltó liberális paradigma keretében értelmezett reformgondolat már az 1820-as évek második felében egyértelműen megfogalmazódott. Bár valamiféle tanulsággal járhatott, a koleralázadás semmiképpen sem játszott központi szerepet a reformgondolatok elterjedésében.

Az események leghitelesebb forrásai Kazinczy Ferenc nagyjából egyidejű beszámolóí az utolsó leveleiben, valamint Balásházy János (1797–1857) akadémikus, ügyvéd, mezőgazdász 1832-ben megjelent, személyes tapasztalatokon és hiteles beszámolókon alapuló tudósítása,¹⁰ amelynek célja a hiteles tájékoztatás és a tanulságok levonása volt annak érdekében, hogy a jövőben meg lehessen előzni a hasonló eseményeket.

Az elsődleges források alapján joggal tehető fel a kérdés, hogy az északkelet-magyarországi koleralázadás tekinthető-e egyáltalán antifeudális parasztmegmozdulásnak. Volt-e a felkelőknek bármiféle konkrét politikai jellegű követelése, célkitűzése? Mielőtt rátérnénk ennek alapos megvizsgálására, szót kell ejtenünk az azt megelőző, 1831. júliusi pesti eseményekről, amelyek kiváltó oka a járvánnyal kapcsolatos hatósági intézkedések következtetlensége és a megfelelő tájékoztatás hiánya volt.

A pesti kolerazendülés

A kolera magyarországi megjelenéséről és az azzal kapcsolatos hatósági intézkedésekről, valamint ezek következményeiről Magyar-Kossa Gyula 1936-os cikkében a következőket olvashatjuk:

⁶ Tilkovszky Loránt: *Az 1831. évi parasztfelkelés*. Budapest, „Művelt Nép” Tudományos és Ismeretterjesztő Kiadó, 1955.

⁷ Az egyetemi tankönyvként használatos, Gergely András által szerkesztett *19. századi magyar történelem 1790–1918* irodalomjegyzéke is csak Tilkovszky munkáját sorolja fel a témával kapcsolatban.

⁸ „Az 1831. évi események politikai kihatását azonban helytelen volna az 1832–36-os országgyűlésre leszűkítve vizsgálni, mert hiszen 1831 tanulságai több mint másfél évtizedre meghatározták a magyar politikai fejlődés irányvonalát.” Tilkovszky (1955): i. m. 161.

⁹ Schlett István: *A politikai gondolkodás története Magyarországon 1*. Budapest, Századvég, 2018.

¹⁰ Balásházy János: *Az 1831. esztendői felső magyarországi zendüléseknek történeti leírása*. Pest, Petrózai Trattner J. M. és Károlyi István, 1832.

„Az első nagy kolerajárvány 1831. június 13-án lépett át Magyarország határain Galícia felől, nemcsak közreműletet, hanem a köznép lázadozását is hozva magával, mert a vesztegzárt illető hatósági intézkedések sok helyen éhínséget, és más súlyos bajokat okoztak. [...] Pesten is, csakúgy, mint más városokban és kerületekben, elsősorban a vesztegzár okozta a bajt. A városba nem hozhattak élelmiszert a vidékről, sőt az augusztusi pesti vásárt sem engedélyezték; a mesteremberek, kereskedők alkalmazottjaik jórészt elbocsátották, mert az élelemhiány és az ipari tengődés mindinkább érezhetővé vált. Maga a selyemgyár tulajdonosa, Valero, 240 munkása közül 120-at bocsátott el, s ezek kenyér és munka nélkül maradtak.”¹¹

A kolerajárvány korabeli orvosi értelmezése is vitatott volt; számos tekintélyes bécsi orvos a kolerát nem tartotta fertőzőnek, a pesti orvosok, különösen Stáhly Ignác azonban (bár a tudomány akkori állásából kifolyólag a kórokozó valódi természetével ők sem lehettek tisztában) logikusan gondolkodva (hogyan is juthatott volna el a betegség Bengáliából Európába, tömeges megbetegedéseket okozva, ha nem lenne fertőző) felismerték annak fertőző voltát,¹² és kiálltak a hatósági vesztegzár felállításának szükségessége mellett.

A megelőző intézkedések szükségességét azonban nem kommunikálták megfelelően a lakosság felé, és semmit sem tettek az intézkedések következményeinek enyhítésére. A feudális keretek lebontását és az ország iparosítását szorgalmazó reformerek nézeteinek problematikus voltára mutat rá az a tény, hogy a járványügyi intézkedések hatására a tőkés vállalkozók munkásaik jelentős részét elbocsátották, és ezek mindenfajta megélhetés nélkül maradtak, míg a földesurak ugyanezt nem teheték meg a jobbágyaikkal, és (amint azt a későbbiekben látni fogjuk) többen példás módon gondoskodtak is az ellátásukról és a megbetegedettek ápolásáról. Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy a feudális szisztéma minden tekintetben humánusabb és felelősségteljesebb lett volna a kapitalista gazdasági berendezkedésnél, viszont megkérdőjelezi a nyugati minták kritikátlan átvételének helyességét, amit a kortársak közül Kossuth valóban fel is ismert, amikor a hazai iparosodás előmozdítása során hangsúlyozta, hogy megfelelő törvényekkel elkerülhető a nyugati országokra jellemző teljesen kiszolgáltatott proletariátus kialakulása.¹³ A későbbi

¹¹ Magyary-Kossa Gyula: Stáhly Ignác szerepe a pesti kolerazavargásokban, 1831. *Orvosi Hetilap*, 80. (1936), 22. 523.

¹² „Ez a józan állásfoglalás, hogy a kolera fertőző betegség, a pesti orvosi kar bátor kiállását jelentette, mert a bécsi orvosi körökben a legnagyobb szaktekintélyek véleménye szerint nem tekintették járványosnak, el is némították az oroszországi kiküldetéséből visszahívott orvost, aki a betegség járványos voltát hangoztatta.” Tóth András: Emlékezés az első magyarországi kolerajárványra. *Orvosi Hetilap*, 112. (1971), 40. 2417.

¹³ Kossuth Lajos a *Pesti Hírlap* 1842. évfolyamában, *Kinevezések* című cikkében a következőket írta: „Ez az állapot az, melyet Európa nagy részének polgári institúciói a proletáriusoknak osztályrészül adtak, s mivel ez így van, lehetetlen, hogy a természetellenes állapot magát elébb-utóbb meg ne bosszulja, hacsak a növekedő bajt igazság s józan politika a proletárius tömeg érdekeinek számbavételével idején korán meg nem előzi; annyit azonban bizonyosnak hiszünk, hogy a gyáripar ép ezen érdekek számbavételének nem akadályaihoz, hanem segítő eszközeihez tartozik, mert az élelemkereset módjainak számát növeli.” Kossuth a probléma megoldását a gyárak közösségi tulajdonában véli megtalálni: „[...] hiszszük, hogy az emberiség előhaladásának végetlen ösvényén

miniszter, Gorove István is felfigyelt arra az 1842–1843-ban tett európai körútja során, hogy a nyugat-európai proletariátus helyzete még rosszabb, mint a hazai jobbágyságé.¹⁴

A pesti kolerazendülés eseményeit Kazinczy hiteles, szemtanúk beszámolóin alapuló írása¹⁵ nyomán ismertetjük. A feszültségeket Kazinczy szerint is a járvány megelőzésére hozott intézkedések váltották ki. Július 16-án kordonnal zárták körül Pestet, amely több száz dolgozó elbocsátását vonta maga után, akik kenyér és megélhetés nélkül maradtak, és bár a tanévet előbb befejezték, a tanuló ifjúságnak nem engedték elhagyni Pestet, pedig a többségüknek már nem volt elegendő pénze a pesti tartózkodás további finanszírozásához. Kazinczy a legfőbb oknak mégis a hatósági tájékoztatás hiányosságait és következetlenségét tekinti:

„Hogy a nép tökéletes bizodalommal legyen a kormány rendelései eránt, szükséges volt volna tudtára adni a publikumnak, hogy mely koleraesetek adták magokat elő, hogy kik által vizsgáltattak meg, hogy lehet-e azokat valóságos kolerának nevezni vagy inkább tartani, s továbbá eleven színekkel leírni a tett rendelések szükséges voltát.”

Többféle, egymásnak ellentmondó információ terjedt a kolerával kapcsolatban. A pesti orvosok egy része sem tartotta különösebben veszélyesnek a betegséget. A nép körében elterjedt, hogy az elzáró intézkedéseknek inkább politikai okai vannak, a lengyel nemesi felkeléssel összefüggésben, hogy ne tudják azt támogatni.

Július 17-én az egyetemi diákság, kiegészülve az elbocsátott munkásokkal, követelte báró Mednyánszky Alajos helytartói tanácsos és királyi biztostól, hogy a hajóhidat nyissák meg, engedjék haza őket, ne küldjenek utánuk senkit

elkövetkezendik azon stádium is, midőn egyes nagy gyárvállalkozók helyére a kézmunkás-osztályok filléreire alapulandó egyesületi szellem lépend, melynek segítségével a gyármunkás ép úgy, mint hajdan a kézműves, Európában s e világrész még előbb-utóbb keservesen fog lakolni azon vétkeért, hogy álladalmi szerkezetében a proletariusok seregéről megfeledkezett.” Kossuth Ferenc (szerk.): *Kossuth Lajos összes munkái. Kossuth Lajos iratai XII. Hírlapi cikkei I. 1841–1842.* Budapest, Athenaeum, 1906.

¹⁴ „Az eredmény: 1 gyár s 949 ember, azaz: 949 ember sorsa felett határoz egy ember, s kérдем, miben különböz ez a feudális állapottól? Ott egy földesur ennyi s ennyi jobbágysorsát intézi, itt egy gyárnok ennyi s ennyi bér munkását, ott a kastély s palota ura munkára hajtja jobbágysorsát, s termékeit hetedeli, tizedeli, itt a gyár ura hét végén néhány forintot oszt ki a száz, s százak közt; a föld jobbágysorsát az isten kék ege alatt a természet ölen százféleképp munkálódik, és verejtékét leszárítja az est szele, pihenést nyújt neki a fa árnya, örömet az erdő zengése, a rét viránya, egészséget, épséget a tiszta lég: itt a gyár dolgosa életét egy kád, egy katlan, egy szövőszék, egy orsó mellett tölti el – zenéje az orsók tompa moraja, illatja a gyapju s pamut büze, a festék gőze, pihenése a száraz ág. – Nem mondom ezt azért, mintha a hűbéri viszonyt kimélni akarnám, ennek enyészni kell, hol még létezik, de midőn párvonalba huztam a két állapotot, úgy találtam, hogy e dolgozó nép sorsa keményebb s hogy nehezebben javítható, mint sorsa a parasztnak nálunk, vagy akárhol.” Gorove István: *Nyugot. Utazás külföldön.* Második kötet. Pest, Heckenast Gusztáv, 1844. 34.

¹⁵ Kazinczy Ferenc: *Háborgás Pesten, a kolera miatt, 1831.* Közli: Szilágyi Ferenc: Kazinczy az 1831-es pesti kolerazendülésről. *Budapest. A főváros folyóirata*, 24. (1986), 7. 31–34.

az elfogatásukra, és követelték a katonaság távozását. Mednyánszky ezt meg is ígérte, és Stáhly Ignác orvosprofesszorral együtt elment a nádorhoz, közbenjárni az érdekükben. Miután követeléseiket az ígélet ellenére délig nem teljesítették, báró Palocsay Tivadar vezetésével a tömeg szembeszegült a hajóhidat őrző katonasággal, és hozzáfogott a hajóhíd visszaállításához. Az erősítésre küldött magyar katonákkal az egyetemi ifjak a hazafiságra hivatkozva barátkozni kezdtek. Gróf Keglevics Gábor koronaőr és Splényi Ignác generális megpróbálták lecsendesíteni a népet, de sikertelenül, és három órára ígérték a hajóhíd helyreállítását. Innentől kezdve elszabadultak az indulatok, a tömeg egy része fogadókba, kávéházakba tört be, majd a vesztegzáró intézetek felé indult. Egy másik, nagyobb csoport is összegyülekezett a városban. Ellenük gróf Vécsey parancsnoksága alatt délután öt óra tájban katonaságot állítottak fel, de ekkor még nem adtak tűzparancsot. A vesztegzáró intézetek felé tartó lázadók hírére a vármegye házánál tanácsot tartottak.

„Ezen jelen vala Wernhard generális,¹⁶ kinek a nádortól parancsolatja volt, hogy odakünn az erőnek álljon erővel ellent. Az alispán és a polgármester kérték a generálist, ne lövessen, hanem igyekezzék inkább jobb móddal segíteni a dolgon. De Wernhard dühösködve deklarálta, hogy háromszáz ember meghal azon becstelenségért, mely rajta s katonájin elkövetettet. Nem is késett sokáig teljesíteni ígéretét. Kiindult tehát a lineára 500 gyaloggal és 20 huszárral, s ott első dolga volt azt, aki a zászlót tartotta, agyonlövetni. A csoport az utolsó contumaciós ház lerontásával foglalatoskodott. Azután a fegyvertelen népre lovasokkal rontatott.”

Kazinczy a katonaság által alkalmazott erőszakot egyértelműen eltúlozottnak tekinti: „Volt-e szükség a fegyvertelen népre lövetni, s a Rákoson, hol csak kő sincs, és így amely sem erőszakot nem kezdhet, sem a katonaság ellen magát nem védelmezheté?” A katonaság innentől válogatás nélkül kezdett el embereket összefogdosni, köztük ártatlan járókelőket is. „A katonaság keresve kereste a vérontást.” Sőt még a lázadás leveréséért őket ünneplő lakosokat is lázadóknak nézte, és közéjük lövetett. Végül 170 fogoly ellen indult eljárás. A nádor, akit szintén felelősség terhelt az intézkedések következtelen kommunikálásáért és a Wernhardt tábornoknak erőszak alkalmazására adott felhatalmazásért, Pest városának írott levelében mentegetni próbálta magát. Kazinczy írása József nádor levelének egy részletével zárul.

„Miolta a nemzet bizodalma engem a nádori méltósággal megtisztelt, mindenkor azon voltam, hogy a nemzetnek szolgálhassak. A kolera megakadályoztatására tett intézeteim csupán azon okból eredtek. Vérzik szívem, hogy a közönség nemcsak ált nem látta szükséges voltokat, sőt bal magyarázatokat adott nekiek: de inkább vérzik, hogy egy gyermekekből álló csoport, melyben Pest városának dicsőségére semmi birtokos nem volt, dühös rendetlenségével végső módokra kényszeríté a bátorságra ügyelő rendet, s mi az ily esetekben elkerülhetetlen, sok ártatlan fejére halált is húzott.”¹⁷

¹⁶ Paul von Wernhardt (1776–1846) császári katonatiszt, tábornok, titkos tanácsos, ezredtulajdonos.

¹⁷ Szilágyi (1986): i. m. 34.

Az északkelet-magyarországi koleralázadás (források, tények, értelmezések)

Az elsődleges források alapján joggal tehető fel a kérdés, hogy az északkelet-magyarországi koleralázadás tekinthető-e egyáltalán antifeudális parasztmegmozdulásnak. Volt-e a felkelőknek bármiféle konkrét politikai jellegű követelésük, célkitűzésük?

Balásházy megállapítása szerint a tapasztaltak „megerősítették bennem azon hitet, hogy ha a fellázadt por-nép száma nélkül való ezreinek csak félig ügyes, de elszánt vezérok támadánd, ki a nagy erőt öszvesíteni, s igazgatni fogja, szerfelett nagy pusztítás és vérontás fog következni, s mélyen gondolkozáék városunknak, s vidékünknek védelmezéséről”.¹⁸ Ez szerencsére nem következett be: a lázadók között nem akadt senki, aki tudatos antifeudális követelésekkel lépett volna fel, és a mérgezőes rémhíreken túl valós társadalmi ellentétekre hivatkozott volna. A megmozdulás nem nevezhető szervezett felkelésnek, mert egyáltalán nem volt vezérük, csak néhány rémhírterjesztő lázító, és inkább lincselő tömegről beszélhetünk, hiszen a korábbi parasztfelkelésekkel ellentétben itt bármiféle ideológiának vagy konkrét célkitűzésnek még a nyomát sem láthatjuk.

Kik is voltak a lázadás hangadói? Balásházy néhányat név szerint is említ közülük. Ezek szinte mind kétes elemek voltak:

„2dik Augustusban egy Skrovely nevezetű suhanc (ki az előtt Zamutón szolgált Hunyor József ügyvéd úrnál, de onnan eleresztetvén rossz viselete miatt sok helyeken kóborolt, és Kassán is járt) Sókúton elfogattatott egy lopott óra miatt, s a bírák által Csáklyóra vitetett a járásbeli fő szolgabíró Reviczky János úrhoz, ki nyomozás alá vétén a dolgot, Skrovely kivalotta, hogy az órát lopta. A bírák elő adták azt is tisztelt fő szolgabíró úrnak, hogy ez a fiu rossz híreket terjeszt, nevezetesen, hogy látta Kassán miként kergették az orvost, ki a mérget osztogatta stb.”¹⁹

Balásházy munkája cáfolni látszik azt is, hogy a földesúri elnyomás és az elviselhetetlen terhek bármiféle szerepet játszottak volna a felkelés kirobbanásában, sőt az általa név szerint említett Pauk²⁰ nevű lázító éppen azon urak ellen uszított leginkább, akik segítséget nyújtottak az alattvalóik számára a járványos időszakban. A lázítás tehát nem ideológiai természetű volt, hanem inkább a zavarosban halászni kívánó, szűk látókörű anyagi haszonszerzési vágy állhatott annak hátterében.

„Isépbe, hol egy Pauk nevezetű jobbágy ember, ki ügyességéről, eszességéről a vidéken igen isméretes, és nagy befolyású vala a köznépnél, az egybe gyűlteket titkon lázadásra unszolta, s oly utasításokat adott, hogy azon urakat, kik legtöbb kegyességgel viseltetnek alattvalóikhoz s a görts-mirigyben szenvedőkhöz, mint legveszedelmesebbeket tekintenék s üldöznék. A körül fekvő helységek kémelődző lakosai haza menvén több helyeken fellobbantották a lázadás lappangó tüzét; azonban mi előtt ezeknek előbeszéléséhez fognék; a fent említett Pauk nevű lázítóra nézve még azt terjeszttem elő, hogy ezen ember a legnagyobb titkos fortélyossággal vitte gonosz szándékait, s a helységben lakó uraságok előtt mindég úgy adta ki magát, mintha őket főképen törekedne

¹⁸ Balásházy (1832): i. m. 38.

¹⁹ Balásházy (1832): i. m. 61–62.

²⁰ Tilkovszky 1955-ös munkájában Pavuk néven szerepel.

védellezni, azonban alattomos lázításaiból kivilágosodott, hogy a zavarból magát gazdaggá tenni kívánta, kivilágosodott az is, hogy maga az uraságok előtt ostoba hírnek lenni állítván a mérge-sítést, a reá szerfelett figyelmező köz néppel telyes erejéből igyekezett azt elhíttetni, és a körül fekvő helységek lakosaival öszveköttetésbe tévé magát. [...] Egyébb iránt Pauk írás tudatlan, de sok természetes ésszel s ügyességgel bíró ravasz ember volt, az ország állapotjáról rossz képzeleteihez, ismérteihöz alkalmazva szeretett beszélgetni, borozás közben a korcsmákban, a nyughatatlanoknak tanács adója vala mindenkör; melly tulajdonai midőn egy részről nagy szerencsétlenséget okoztak a közönségnek, magának is, a pelengéren való kimulását eszközölte. – Szerentse: hogy kisebb mértékben bírt vakmerő bátorsággal, mint ravasz-sággal.”²¹

A lázadás kiváltó oka emellett a kolerajárvány terjedésének megakadályozására fogatosított intézkedések főként tudatlanságból fakadó félreértése és rosszindulatú félremagyarázása lehetett:

„[...] Hlavati nevű paraszt kinyilatkoztatta, hogy a következő napon szinte lázadást indít Terebesen, s az ott lakó uradalmi tiszteket, orvost, gyógyszerárost stb. elfogatja, s bosszút áll a méreggel való étetésért, egyszersmind dühösen intette a többieket is, hogy nékie lennének segítségére, és ha valaki vonakodna közülök, egyenesre ütvén kaszáját fejét lefogja vágni.”²²

Kazinczy jó érzékkel mutatott rá a rémhírek háttérében álló eseményekre és ezek tömegpszichológiai vonatkozásaira, és fontosnak tartotta az ország többi részén élők tájékoztatását is az eseményekről. Ezt szolgálta a leveleihez mellékelt *Cholera hírek* is, amelyet valószínűleg a *Hazai s Külföldi Tudósítások*ban való közzétételre szánhatott:

„Lehoczki nevű Kassai Chirurgus, nem megcsábult, de elméjében nagyon meggyengült öreg, egy gyermeknek Kassán Bismuthot ada be, holott a gyermek nem volt choleras, s így az szörnyű kínok közt meghala. Ezt tette többekkel is. – Ez rémülésbe hozta a népet. Nevelte a rémülést az, hogy Kassa városa egy nagy fekete szekeret csináltata, melly sokat hasonlita azon másik veres szekérhez, mellyen a kutyapeczérek az agyon vert kutyákat szokták kihordani; s a hol betegség üte ki magát, megállta a szekér, s a beteget erővel belé veték, s vitték az ispotályba. Ez a szokatlan dolog – a Lehoczki eltévesztett orvoslása –, s annak látása, hogy Ur nem hal, sem Kereskedő, sem polgár és mesterember, hanem csak szegény sorsu paraszt, azt a gondolatot támaszták a falusi szegénységben, hogy a Császár és a Nemesség a pór népet méreg által akarja kiveszteni.”²³

A lázadás során elkövetett egyik legkegyetlenebb rémtett Szulyovszky József és a házában tartózkodók brutális meggyilkolása volt. Kazinczy így tudósít erről Guzmics Izidornak írott 1831. augusztus 15-én kelt levelében:

„Mernyiken Szulovszki Józsefet, Asszonytestvérét, naturalis leányát, a Luther papot s feleségét, a Fő Szolgabíró Reviczky Jánost, midőn vacsoránál ültek, megtámadák, s összekoncolák, mindössze 11 embert. Ezek a tegnap és ma vett hiteles híreim. Eggy Táblabíró írja, ki a dologban forog.”²⁴

²¹ Balásházy (1832): i. m. 14–16.

²² Balásházy (1832): i. m. 42.

²³ Váczy János (szerk.): *Kazinczy Ferenc levelezése*. XXI. kötet. Budapest, MTA, 1911. 5378. levél, 625.

²⁴ Váczy (1911): i. m. 5384. levél, 637.

Balásházy részletesebben is beszámol a történetekről:

„Legelsőben Reviczky urra rohantak, ki letérdepelve nagy jajgatással kért kegyelmet, de a dühödtek agyba főbe vervén, a szerencsétlen szörnyű rikoltással végezte életét; ezután a notárius Draveczky veretett agyon. A fent nevezett aszszonyok össze-ölelkezve és sírva találtattak, s a vért szomjűzők által csak hamar kivégeztettek. Nem védtek a ritka szépségű 15 esztendő leányát sem bájoló kellemei, ki magát egy szögletben vont meg, s rémült kábultságban találtatott. Két fiatal tót Jesztrebi parasztok, Mettyár János, ki 22 esztendő, és Trada György, ki 18 esztendő, vala, elő ránták az ijedség miatt elalélt ritka szépségű leányt, s elébb Trada pipaszárát ágyékába szurkálván kinezte, azután pedig Mettyár kését elő vevén gyenge emlőit kezdte lassankint nyiszolni, kedvtelve mondván: ugyan derék kisaszszony vagy. Ezen fene vad, eggyik meljét egészen levágván az ártatlan leányzónak a másikat késével felhasogatta, végre pedig egy karót vevén elő, azt ágyékába oly erővel szúrta bé, hogy annak hegye vékonyán ütődött ki.”²⁵

Ezeket a szadisztikus kegyetlenséggel elkövetett tetteket semmi sem indokolja. A lincselő tömeg sem a védtelen nőket és gyermekeket, sem a papokat nem kímélte, tehát a vallásnak sem volt semmiféle visszatartó ereje a lázadók számára. Ráadásul itt nemzetiségi ellentétéről sem lehetett szó, hiszen Szulyovszky maga is szláv származású volt, és éppen egy olyan jobbágya ölte meg, akivel sok jót tett:

„A tisztí nyomozásokból az világosodott ki, hogy Sulyovszky úr egy ablakon ki-ugorván, az istálló felé ment, hol egy Hamza Lajos nevű jobbágy emberével találkozott, kit a katonaságból kiváltott, és igen sok jótéteményekkel halmozott egykor; szóval kedvence vala. Ezen ember előtt letérdepelt, s esedezett, hogy mentse meg életét, de ő e helyett nagy dühösséggel neki ugorván, némelyek szerint a Sulyovszky úr kezéből ki vett puskával, mások szerint pedig, egy karóval elébb Sulyovszky úrnak e szavakat mondván, én most nem vagyok Hamza, hanem Kurucz! ötlet főbe ütötte, az oda tóduló többi lázadtak pedig agyon verték.”²⁶

Hamza Lajos ezután a lázadók vezetőjeként lépett fel, és vérdíjat tűzött ki az elmenekült Terstsánszky Illés vármegyei esküdt fejére: „Mihelyt Mernyiken az öldöklés s rablás elvégeztetett, Hamza Lajos 100 forintokat tett jutalomul Terstsánszky úr fejére, s számos csoportok indultak ki elfogása végett.”²⁷ A helybeli lázítók mellett társadalmon kívüli kétes elemek is élen jártak a pánik- és a gyűlöletkeltésben:

„[...] egy Maslei nevezetű kicsapott Vármegye katonája vala, ez Homonna vidékén azon hírrel járt lázítani a köznépet, faluról falura, hogy ő Kurír, s ő Felsége parancsolatjára jön Pozsonyból, s megvan nékije hagyva, hogy mindenütt akadályoztassa az urak, papok, katonák és zsidók által gyakorlott mérgecsítés, s oly sietve kellett jönnie, hogy útjában 12 lovak dögöltek el alatta, s egész Lembergig köteleztetik menni. Egy más agyagosi szőkevény Kováts legény, kinek nevét nem tudom, akkor, midőn már a katonaság mindenhol elfojtá a lázadást, s a büntető törvénysszékek foglalatokodtak, a Nagy Mihályi kerületben azon hírt terjeszté, hogy látta, miként eskették a katonákat tisztjeik arra, hogy a kutakba mérget hintsenek, s ennél fogva tüzelte a népet arra, hogy a katonákat ismét támadják meg. Így a fent érintett lázító czédulák is eredetöket gonosz szándéktól vették, de nem rendszeres összeveszküvésnek valának következési, vagy is inkább fogásai.”²⁸

²⁵ Balásházy (1832): i. m. 84–85.

²⁶ Balásházy (1832): i. m. 83–84.

²⁷ Balásházy (1832): i. m. 86.

²⁸ Balásházy (1832): i. m. 99–100.

A fellázadt szláv parasztok különös kegyetlenséggel bántak a „mérgezésekért” szintén bűnbaknak tekintett zsidókkal is. A források alapján az emberségükből kivetkőzött lázadók vérlázító antiszemitizmusa tagadhatatlan: „Valóban borzasztó vala a lázadt népnek a szerencsétlen zsidókon való kegyetlenkedését látni, minden zsidóval foglalataskodott 10-15 ember; ki kötötte, ki szúrta, ki szakállát tépte, ki ütötte stb.”²⁹ Sőt, ahogy Ballagi Aladár írja egy 1831. szeptember 2-i jelentésre hivatkozva: „Sok két-három-négy esztendő s zsidógyermekeket a karóba húztak.”³⁰

Balásházy a műve végén kísérletet tesz a lázadás okainak megmagyarázására. A lázadás kapcsán két kérdést vizsgál: „Először a zendült nép miveltségét, másodszor nemzeti eredeti állapotját tekintve.”³¹

Tagadja, hogy a zendülés „a szerfeletti liberalizmusnak, újságok s folyó irások olvasásának s külföldi polgári okfők terjedésének s a külföldi nyughatatlanok fondorkodásainak”³² tulajdonítható. Ilyen és ehhez hasonló véleményeket, amelyeket a tények egyáltalában nem igazoltak, más forrásokban is olvashatunk. Széchenyi feljegyezte naplójában, hogy Eötvös Ignác állítólag a *Hitel* hatására vezette vissza a lázadás kirobbanását.³³ Balásházy megalapozott véleménye szerint:

„A zendültek egész tömege (massája) a legtudatlanabb pórnépből állott, mely fájdalom ostobaságból szakadt zendülésre, s a mérgeztetést valóságos igaznak hitte, s lázadásra lobbanván, és szeszes italokkal mértéketlenkedvén részeg fővel rohant a veszélybe, azonban ehhez az elégedetlenség érzetének vonásai is párosodtak, melyet most majd minden paraszt hordoz kebelében, és némelyeknek rablási vágyok tagadni nem lehet. Sőt mennyire mozditá a kérdéses szomorú történeteket éppen az ellenkező dolog, ti. az irás tudatlanság és miveletlenség elő, világos, ha a többek közül a Zamutói történetekre visszaemlékezünk, hol egy gonosz elhitetvén azt, hogy olvasni tud, az ártatlan leveleknek foglalatját rablási vágya által ösztönöztetvén elmagyarázta s hányan levének ezen undok tett áldozatává? Ha egy olvasni tudó ember lett volna közöttök, azon gonoszt ki a leveleket elmagyarázta, utolérvén hamis előadásaiiban, a csakhamar gyilkosságra vetemedett pór-csoportot megakadályozhatta volna romlást s halált szült tetteitől.”³⁴

²⁹ Balásházy (1832): i. m. 34.

³⁰ Ballagi Aladár: A cholera Magyarországon 41 év előtt. *Magyarország és a Nagyvilág*, 8. (1872), 50. 597.

³¹ Balásházy (1832): i. m. 110.

³² Balásházy (1832): i. m. 110.

³³ 1831. október 5-ei naplóbejegyzés: „Levelet kaptam Károlyi Györgytől: »Midőn Klobusiczky házát feldúlták, egy zugügyvéd a Hitelt találta az asztalon, felütötte benne, ami a parasztokért emel szót. Lefordította szlovákra, és elszónokolta a népnek; bizonyára a legszabadabb fordítás volt az, ő pedig már lóg.« Akár igaz, akár hamis, nem fognak fölhangyni azzal, hogy a szegény Hitelt forradalmi könyvnek tartásák. Ismét egy ok a sajtószabadság ellen. Rám nézve azonban káros követkevésesei lesznek; már hallom Czirákyt ellene deklamálni.” 1831. október 25-ei naplóbejegyzés: „Eötvös Náci meséli: »A parasztok lefordították a Hitelt, azután átítatódván az én elveimmel gyűjtogatni, gyilkolni etc. kezdtek.« – Ó, ördögi gonoszság, lassanként megásod amúgy egészen apránként, elsőre egy kis anekdotával etc. a síromat!” Széchenyi István: *Napló*. Budapest, Gondolat, 1978. 696–697.

³⁴ Balásházy (1832): i. m. 110–111.

Balásházy fontosnak tartja a lázadók etnikai hovatartozásának vizsgálatát is. Megállapítása szerint túlnyomó többségük az általa „szoták tótnak” nevezett szláv nyelvjárást beszélők közül került ki, akiket egyértelműen megkülönböztet az általa oroszoknak nevezett ruszinoktól, de a Felvidék északnyugati részén élő tótoktól is. Mindez egyértelműen bizonyítja, hogy sem egységes szlovák nyelvről, sem közös etnikai tudatról nem beszélhetünk még az 1830-as években sem, csupán különböző szláv nyelvjárásokat beszélő, mindenfajta nemzettudat nélküli etnikai csoportokról, amelyek közül a lázadók többsége a legműveletlenebbhez tartozott:

„A mi a másodikat illeti, hogy micsoda faj nép gyakorlái a zendüléseket, azt lehet mondani a szerfeletti többséget véve, hogy a szoták tótok.³⁵ Keveredtek ugyan néhány magyar helységek is zendülésbe: de ezekre is amazokról ragadt a veszély, s amazok ingerlették őket zendülésre hamis hírek üzenete által, mint ezt a Kis Ráskaiak történetéből láthatni. Azonban a magyarok sehol sem követtek gyilkosságot. Általánosan véve azt lehet mondani, mennél műveletlenebbek valának valamely helység lakosai, annál borzasztóbb tetteket cselekvének, a kevéssel műveltebbek tettei, noha szinte durvák és irtózatossak valának, de halált nem okozók. Eleinte az ő hiten lévő tótság kiket oroszoknak³⁶ nevezünk, vétetett gyanúba, de ezek közül igen kevesen keveredtek közibek, a határszéli nagyszámú orosz népesség csendességben vala.”³⁷

Saját állításainak alátámasztására hivatkozik a báró Eötvös Ignác vezette nyomozások eredményeire is.

„Polgári tekintetben a lázadásnak természetes következménye lőn a szoros nyomozás, és a vétkeseknek példás megbüntetése. Minden tisztí nyomozások azt bizonyítják, hogy ezen lázadás a köznép műveletlenségéből és ostobaságából eredt, melyhez párosodott az erkölcs-telenség, s az abból következő gonoszságok. Némelyek máig azt hiszik, hogy ez valamely titkos polgári érdekű összeesküvés következtetjé lett volna, melynek eredetire jutni nem lehetett; ezt különösen onnan következtetvén, hogy több helyeken lázító czédulákat is szórtak el; sőt állítatik, hogy Debreczenbe is küldetett illy értelmű czédula a póstán. Azonban nekem ezen tárgyról egészen más meggyőződésesem vagyon. Én azt tapasztalom, hogy minden különös történetkor, mely a nép öszvetódulását eszközli rés nyílik a gonosz-ságra, melyet az arra hajlandók azonnal igyekezzenek hasznokra fordítani. Így pl. támadjon tűz valamely helységbe, hány tolvaj találkozik mindjárt ki a szerencsétlenek kárát még inkább nagyobbítja, s az öszvetódulást hasznára fordítja. Így történt ez a lázadásokkal is, melyek egygyűű ostobaságból vévén eredetöket, gonosz irányúvá fajultak el azonnal, mert fájdalom sok a gonoszság köznépünk között.”³⁸

³⁵ Balásházy lábjegyzete: „Szoták tótoknak nevezetnek a Zempléni, Sárosi, Szepesi, és Gömöri tót lakosok körül belől a Sajó vizéig. Ezen nevezet ama két Sláv szavaktól vették: »czo« és »tag«, melyeket a nevezett tótok így mondják: Szo-ták. A Szotákok különböznek az Oroszoktól, kik nagyobbára a gallicziai határszéleken laknak, nem csak beszédjük módjára, hanem elmebeli tulajdonokra, és testalkatásokra nézve is. Nem hasonlítanak a Lengyelekhez sem, sem a Liptói, Árvai s a t. derék alkátú tótokhoz. Némelyek a hussiták maradványinak gondolják lenni. Vallásokra nézve többnyire catholikusok és lutheránusok.”

³⁶ Ruszinoknak – T. K.

³⁷ Balásházy (1832): i. m. 112.

³⁸ Balásházy (1832): i. m.

A Balásházy által említett „lázító czédulák” felvethetik a tudatos politikai célú manipuláció lehetőségét, amely azonban már a kortársak számára sem volt bizonyítható, és a felkelésben részt vevő parasztok analfabéta mivoltából fakadóan se lehettek az ilyen kísérletek túlságosan eredményesek.³⁹

Balásházy széles látókörű tudósként a fellázadt jobbágyok iránt is empátiával viseltetik: „Érzékenyen sajnálom azon köznépet is, melyet nagyobbára tudatlansága, s némileg elégedetlensége, a személyes és vagyoni biztosságnak felháborítására s a maga veszélyére illy könnyen képes vezetni.”⁴⁰ Az ehhez hasonló esetek megelőzésére a „Haza atyaihoz”, tehát a nemességhez fordul.

„Kezetekben a hatalom, tegyék e rosszlat lehetőképpen jóvá – minden értelmes hazafiak szemei reátok néznek s áldozatokat tenni készek. A tudatlan nép milliomjai reménlenek, állapotjoknak pusztá meggondolása, az idő szelleme és a haza érdekei intenek – a rövidlátás, gőg és önség (egoismus) makacson tagadnak minden előlépést. Az elsőb rugók hatalmasbak, mert egyszersmind lelki ösméretet nyugtatók.”⁴¹

E kissé enigmatikus sorok minden bizonnyal elsősorban a köznép műveltségi színvonalának az emelésére, de a társadalmi reformok előmozdítására is felszólítják a politikailag cselekvőképes nemességet, tehát ilyen szempontból illeszkednek azon vélemények sorába, amelyek a lázadás következményeképp a társadalmi reformok előmozdítását szorgalmazták. Ez a gondolat összefüggésbe állítható a nép műveltségi szintjének a közjó érdekében történő emelésére irányuló, a *csiszoltság* és *Bildung* felvilágosult programját képviselő törekvésekkel.⁴²

Ezekből a beszámolókból úgy tűnik ki, hogy a nem megfelelő tájékoztatás, a nem mindig következetes intézkedések és legfőképpen a műveletlenség és a rémhírek által kiváltott pánik idézte elő az erőszakos cselekményeket.

³⁹ Tilkovszky idézett munkájában (148–152.) két „lázító czédulát” említ, amelyeket ő a felkelők „kiáltványainak” tekint. Az első a sátoraljaújhelyi római katolikus nagytemplom egyik padjában találták 1831. november 26-án, tehát jóval a lázadás leverése után. A felhívás a parasztság nevében a katonaságot akarja megnyerni, és országos parasztfelkelést jelent be. Tilkovszky szerint valószínűleg még a felkelés leverése előtt keletkezhetett. A másodikat valaki Debrecenbe küldte el postán, ez a városi polgárságot akarta megnyerni a parasztság ügyének támogatására. Mindkettő csak a nemesek és papok ellen lázít, és a „jó király” mítoszt hangoztatja: „A király maga, aki a nemességnek terhet többé már úgysem szenvedhetné, örömet segíteni fogja a szent célyunkat.” (152.) A kiáltványok szóhasználatára és írásképe, de különösen a magyar nemesség alkotmányos jogainak támadása, valamint a „jó király” segítségére való hivatkozás valószínűvé teszi, hogy az udvar tudtával elküldött lázítási kísérletről lehetett szó, és nem valódi antifeudális törekvésekről, mint azt Tilkovszky állítja.

⁴⁰ Balásházy (1832): i. m. 113.

⁴¹ Balásházy (1832): i. m. 113.

⁴² Bővebben lásd Hörcher Ferenc: „Soft power” a reformkorban? A Széchenyiek tudománypolitikai céljai. *Korall*, 16. (2015), 62. 5–28.

A járvány a korabeli sajtóban

Országos jelentőséget tulajdonítani a koleralázadásnak tévedés lenne, hiszen maga Balásházy is azt írja műve előszavában: „az 1831diki Felső Magyarországi lázadást többen inkább elfelejtésre méltónak ítélték: mint írásba foglalva megörökíteni emlékezetét.”⁴³

Mindezt alátámasztja, hogy sem a pesti *Hazai 's Külföldi Tudósítások*, sem a bécsi *Magyar Kurir* (feltehetően cenzurális okokból) nem számolhattak be a lázadás eseményeiről, így arról az ország más területein élők csak informális forrásokból tájékozódhattak. A Habsburg Birodalom német nyelvű újságjai sem tudósítottak a felkelésről.

Kazinczy haláláról érdemeit méltató, elismerő tudósítás jelenhetett meg⁴⁴ – ami arra utalhat, hogy a cenzúra nem ismerte fel a *soft power* jelentőségét –, de az északkelet-magyarországi lázadásnak még csak a leveréséről sem számolhattak be, sem Eötvös Ignác királyi biztosi kinevezéséről a lázadás megtorlására. A felkelés már csak ezért sem lehetett nagyon nagy hatással a politikai gondolkodásra, mivel az ország lakosainak többsége valószínűsíthetően még csak nem is tudott róla.

Felmerülhet a kérdés, hogy a kolerajárvánnyal kapcsolatos hatósági intézkedések miért nem vezettek országos méretű parasztfelkeléshez. A korabeli források arról tanúskodnak, hogy a járvány nem mindenütt élezte ki a jobbágy-földesúr ellentétet, sőt számos földesúr a saját vagyonából gondoskodott a járvány következményeinek enyhítéséről a jobbágyság körében. A *Hazai 's Külföldi Tudósítások* rendszeresen hírt adott a járvánnyal szembeni eredményes védekezés példáiról (1831. augusztus 27., Nro 17-től 1831. november 19., Nro 41-ig). A következőkben csak néhány példát emelünk ki. Az 1831. augusztus 27-i szám beszámol Pest vármegyében gróf Keglevics László („az egész Megye Adófizető népének gyámolítására tett pénzbeli adakozáson kívül még tulajdon jobbágyság iránt való atyáskodó gondoskodását, következő nagylelkű Rendelésekkel bizonyítván bé, tudniillik: hogy az azok által a Polgári Órvonaton tett Órálló szolgálatoknak Napi-Béreit maga fizetteti kész pénzzel ki, minden beteg Jobbágyságát felgyógyulásáig Étellel, s itallal tartja, a szükséges gyógyszereket ingyen szolgáltatja ki, s a Helybeli Conventionatus Seborvosnak naponként 1 f. Conv. P. jutalomul adat.”) és gróf Károlyi István járvány elleni küzdelmet támogató jótékony adományairól („Méltós. Gróf Károlyi István úr pedig szíves adakozását következő nemes lelkű, 's Jobbágyság iránt viseltető szíves, és munkás gondoskodását bizonyító Levéllel mutatván bé: ezeknek ezen Hazai Újság Levelekben leendő közönségessé való tételekkel Ns. Pest V[árme]gye a tisztelt Urak iránt való szíves köszöneteket kijelenteni, s ezen követésre méltó dítséretes tettek megemlékezéssel másokban hasonló Nemes indulatokat gerjesztteni óhajtott.”).⁴⁵

⁴³ Balásházy (1832): i. m. 3.

⁴⁴ *Hazai 's Külföldi Tudósítások*, 18. sz. 1831. augusztus 31. 138.

⁴⁵ *Hazai 's Külföldi Tudósítások*, 17. sz. 1831. augusztus 17. 129.

Ugyanebben a számban olvashatunk Torontál vármegyében Ittebei Kiss Antal táblabíró „jótévő atyaként ápolja betegült jobbágyságot, s azoknak nemcsak az orvos szereket ingyen osztogatja, Uradalmának minden helységeiben marhahússal s borral segíti a szűkölködőket”.⁴⁶ Az 1831. szeptember 14-i szám arról tudósít, hogy egy nemesasszony saját konyháján főzetett a járvány idején nélkülöző jobbágyságot: Békés vármegyében Gróf Wenkheim Ferencné gróf Pálffy Borbála csillagkeresztes dáma „jobbágyságot közül mind azokat, a kik csak az élelem módjában szűköt látnak, és éheznek, a jelen inséges idő szakasznak egész lefolyta alatt, távollétében is ama Rumfordként Gyulán saját konyháján s szakácsai által készített eledellel naponként folyvást táplálja [...] számos szegény Jobbágyságot gyámoltalan árváinak tartására is segedelmet nyújt”.⁴⁷

A járvány hatása a politikai gondolkodásra

A nyilvánosság korlátozott voltából fakadóan a kor legjelentősebb politikai gondolkodóinak magánlevelei tűnnek a legalkalmasabb forrásoknak annak megvizsgálására, hogy a kolerajárvány hogyan befolyásolta a politikai gondolkodást.

Gróf Dessewffy József, a Széchenyi *Hitelét* bíráló *Taglalat* című munka szerzője a Kazinczyhoz írott 1831. augusztus 8-i levelében kritikával illette a járvány terjedésének megakadályozása érdekében hozott hatósági intézkedéseket:

„A sok elzárások több és nagyobb rosszakat hoztak azoknál, melyeket el akarának kerülni. [...] Ha a népet akkor, mikor egészséges volt, az egészséget illető dolgokban felvilágosították, és egyáltalában szorosabb okos engedelmisségre szoktatták volna, úgy még most is sok ember élne.”⁴⁸

A gróf itt minden bizonnyal arra utalt, hogy megfelelő tájékoztatással elejét lehetett volna venni a mérgezéses rémhírek terjedése által kiváltott pániknak és az abból fakadó erőszaknak. Véleménye szerint tudatlan falusi bírák diagnosztizálják a kolerát, és minden hasmenéssel járó megbetegedést kolerának nyilvánítanak. A hatóságok ezek alapján tartják fenn elhibázott intézkedéseiket, még súlyosabbá téve a járvány negatív következményeit.⁴⁹ A kolera helyes diagnózisa a kórokozó ismeretének hiányában még tanult orvosok számára sem volt egyértelmű, a kórokozót csak a 19. század második felében sikerült beazonosítani. A tapasztalatok alapján Dessewffy azonban helyesen feltételezte, hogy fertőző betegség, amely leginkább az eleve legyengült szervezetű emberekre veszélyes. „A cholera csak épen úgy

⁴⁶ *Hazai's Külföldi Tudósítások*, 17. sz. 1831. augusztus 17. 130.

⁴⁷ *Hazai's Külföldi Tudósítások*, 22. sz. 1831. szeptember 14. 169.

⁴⁸ Kazinczy Gábor (szerk.): *Gróf Dessewffy József bizodalmas levelezése Kazinczy Ferenczszel 1793–1831*. Harmadik kötet. Pest. Heckenast Gusztáv, 1864. 387–388. (A továbbiakban: Dessewffy 1864.)

⁴⁹ Dessewffy (1864): i. m. 387–389.

ragadós nyavalya, mint pl. a forró betegség, melyet az akármilyen oknál fogva elgyengült elkap, de az erősebbre rá nem ragad.”⁵⁰ Az elzárást azért tartotta feleslegesnek, mert a tapasztalat azt mutatta, hogy a karantén ellenére mégis tovább tudott terjedni. Ez a mai ismereteink szerint azzal magyarázható, hogy a kórokozó a fertőzött vizeken keresztül közvetlen emberi érintkezés nélkül is tudott terjedni. Dessewffy egyes, kissé enigmatikus utalásaiból arra következtethetünk, hogy a bécsi udvar kolerával kapcsolatos intézkedései mögött egyéb politikai szándékokat sejtett. Arra azonban óvatosságból nem tért ki, hogy ezek helyett milyen konkrét intézkedéseket javasolna a járvány megfékezésére: „[...] a jelenben sok embernek visszatetszhetnék; legtanácsosabb tehát hallgatni.”⁵¹

Kölcsey Ferenc is bírálta a járvánnyal kapcsolatos hatósági intézkedéseket. Ezek következményeit magánál a járványnál is veszélyesebbnek tartotta, mivel azok csak pánikot és szorongást okoznak, ellehetetlenítve az egyszerű emberek megélhetését. A Bártfay Lászlóhoz intézett, 1831. július 2-án kelt levelében azt írja, hogy a kolera csak a már legyengült szervezetűekre veszélyes: „A gyógyulás 24 [óra] vagy kétszerannyi idő alatt elkövetkezik; s általán fogva mondhatni, hogy halottaink közül még alig volt valaki, kit vagy régi nyavalygás, vagy rendetlen életmód előre el nem készítettek volna.”⁵² Sokkal károsabbnak tartotta az elzárás következményeit. 1831. szeptember 20-án a következőket írta szintén Bártfaynak, már a járvány lecsengése idején:

„Kiállók a fájdalom és bosszúság napjait; mert ezen cél ellen történt bezárások, ez az egész ország machinériájának erőszakos megállítása, mit okozhatott természetesebben, mint fájdalmat és bosszút? [...] Irtóztatók, barátom, az elzárás következményei; s a tél fogja még azokat egész mértékben nyilvánítani.”⁵³

Elítéli a lázadások erőszakos elfojtását és a statáriumot; Bihar, Szepes és Zemplén megyéket említi, bár valószínűleg csak a Bihar vármegyei, kevésbé erőszakos megmozdulásokról lehetnek pontos információi, és nem ismerte az északkelet-magyarországi felkelők által elkövetett embertelen kegyetlenkedések részleteit. A járvány megfékezésével kapcsolatban kifogásolja, hogy a hatóságok nem a tényleges tapasztalatok alapján hozzák a döntéseket: „Minden ember félt, minden futott, s a távolból hozott az ismeretlen tárgy felől rendelést; s azokat, kiket a történet a baj közé zárt, elfeledték megkérdezni. Pedig csak ezek foghattak volna a tapasztalás után bevehető tanácsot adhatni.”⁵⁴

Báró Wesselényi Miklós a kolera elleni védekezés céljából hozott hatósági intézkedések alkotmányellenes és önkényes voltát hangsúlyozta 1831. november 27-i Zilahon tartott megyegyűlési beszédében:

⁵⁰ Dessewffy (1864): i. m. 387.

⁵¹ Dessewffy (1864): i. m. 387.

⁵² Kölcsey Ferenc: *Összes művei* 3. Budapest, Szépirodalmi, 1960. 393.

⁵³ Kölcsey (1960): i. m. 396.

⁵⁴ Kölcsey (1960): i. m. 397.

„A dolgok rendes folyása mindenben megzavartatott, az igazgatás törvényszabta ösvényiről önkény útjára rohant. Regius commissariusok nem törvénytől származó s mindig háborító megjelenése nyughatatlanított. A vármegyék törvényes hatások köréből kizárva, minden őket illető tárgyak, tudtokon kívül igazgattak. A terhes elzárások szükségét terjesztettek. Strázsálások a szegénységet csigázták. Minden lépten megállítatott a szabadon járhatás jussával még méltán büszke magyar. El volt változva a magyar földnek képe.”⁵⁵

Wesselényi a rendkívüli helyzetekre vonatkozó törvényi szabályozás hiányában látta a bajok legfőbb okát.

A reformok szükségességének gondolata gróf Széchenyi István számára már évekkel a kolerajárvány előtt megfogalmazódott, és elgondolásait a járvány által megerősítve és igazolva látta. Önmagában a jobbágypötlés viszony keretein belül is kezelhetőnek tartotta a járványt, megfelelő felvilágosítás mellett. Ezt példázza a cénki jobbágypötléshez intézett, 1831. július 24-én kelt nyílt levele,⁵⁶ amelyben a veszéllyel való reális szembenézés és a higiénia fontosságát hangsúlyozza, tanácsokat adva a jobbágypötlésnek, hogy miként csökkenthető a járvány által jelentett veszély. Biztosítja őket a támogatásáról, valamint arról, hogy ő maga is velük marad, és számíthatnak a segítségére. A valós felvilágosítással megpróbálja elejét venni a rémhírek terjedésének, a pánik és lincselés kitörésének. Véleménye szerint ezzel példát mutathat a többi földesúrnak is a helyes cselekvésről, ahogy azt a Döbrentey Gáborhoz írott, 1831. augusztus 28-án kelt levelében kifejti: „A mi jobbágypötléshez szóló leveleimet illeti, nem bánom, ha akármi módon közhírré adatja, mert például szolgálhat. Az anarchia szinte kész, ha a földes urak nem tesznek egyet s mást, valóban még rossz napokat érünk.”⁵⁷ Ugyanebben a levélben reméli, hogy a társadalmi reformokra való hajlandóság tekintetében a kolerának akár pozitív következtetései is lehetnek:

„A cholera felette jó következtetései fognak lenni, mert lehetetlen, hogy sokban ne ébredjen fel végre a javítási szomj. Egy kis baj éri a hazát, és íme minden zűrzavarban, a mi valódi veszély, mert a nyavalya nem volna önmagában oly rossz, mint azt a panica azzá teszi. A régi alkotmány úgy recseg, hogy azt a legvadabb antireformátorok és időmegakasztók is hallani fogják; és ez semmi esetre ártalmas nem lehet, és ha vagy három-négyszázezer emberélettel megvásárolnánk azt, hogy az idő szellemének mi jelöljük ki az utat, s magyar honunknak minden lakosát elibertáljuk, akkor valóban részemről nem drágállanám a vásárt.”⁵⁸

Széchenyi, aki Sopron vármegye közegészségügyi küldöttségének tagja is volt, a kolerajárvány méreteit nem tartja túlságosan veszélyesnek a hazára nézve (a megbetegedések száma és a halálozási arány meg sem közelítette a valóban az egész európai civilizáció fennmaradását veszélyeztető 14. századi nagy pestisjárvány idején tapasztalt mértéket), és a tájékozatlanságból fakadó pánikot magánál a járványnál is veszélyesebbnek tekintette.

⁵⁵ Petri Mór: *Szilágy vármegye monographiája*. I. kötet. Budapest, Franklin Társulat, 1901. 480.

⁵⁶ Széchenyi István: *Munkái. Összegyűjti és kiadja a Magyar T. Akadémia, III. kötet. Gróf Széchenyi István levelei I*. Budapest, Athenaeum, 1889. 189–191.

⁵⁷ Széchenyi (1889): i. m. 196.

⁵⁸ Széchenyi (1889): i. m. 195.

Wesselényinek írt levelében⁵⁹ (1831. november 8.) ellentmondásnak tartja az országgyűlés összehívásának elhalasztását, amikor az pedig a legfontosabb, és bírálja a kormányzervek egymásnak ellentmondó rendelkezéseit („a kancellária verest, a helytartó tanács kéket parancsol”⁶⁰). Politikailag cselekvőképesnek csak saját osztályát, az arisztokráciát tartja, és a reformok meghozatalát a felsőtábla feladatának tekinti.

Nem Széchenyi volt az egyetlen, aki igyekezett gondoskodni a jobbágyságról a kolerajárvány idején. Amint láthattuk, a *Hazai és Külföldi Tudósítások* rendszeresen hírt adott a járvánnyal szembeni eredményes védekezés példáiról (1831. augusztus 27., Nro 17-től 1831. november 19., Nro 41-ig).

Összegzés

A járvány politikai gondolkodásra gyakorolt következményeivel kapcsolatban a korabeli források vizsgálata alapján megállapíthatjuk, hogy a politikai gondolkodásra gyakorolt hatása nem tűnik annyira nagy jelentőségűnek, mint amennyire azt a későbbi történetírói munkák hangsúlyozzák. Az 1832-ben összegyűlt országgyűlésen⁶¹ a kolera már csak úgy kerül szóba, hogy éppen amiatt hamarabb kellett volna összehívni az országgyűlést, és néhány követ sérelmezte a járványra adott intézkedések eredménytelenségét vagy alkotmányellenes voltát, azonban a politikai érvelésben sem magát a járványt, sem az északkelet-magyarországi koleralázadást nem említik – amelynek történetét szintén érdemes a korabeli források alapján újraértékelni.

A 19. század első felében az emberek még másképp viszonyultak a halálhoz és a járványokhoz. Széchenyi felfogása is ezt mutatja. A lényeg a közösség fennmaradása volt, amelyet a járvány súlyossága nem veszélyeztetett. Már 1835–1837-ben is volt egy újabb, kisebb kolerajárvány, amely nem váltott ki még az 1831-eshez hasonló visszhangot sem; az újságok lapjain már csak elvétve, egyes híradások szólnak róla. Szigorú hatósági rendelkezésekről sem tudósítanak. Ez a hullám nem terjedt át az egész országra, és a korabeli források szerint kevesebb mint 100 ezer embert érintett. A politikai gondolkodásra semmiféle hatása nem mutatható ki.

A kolerajárvány idején először Pesten került sor erőszakos eseményekre, amelyet főként a hatóságok következtelen és egymásnak ellentmondó intézkedései, illetve a korai kapitalizmus viszonyai váltottak ki. Az ennél jóval kiterjedtebb északkelet-magyarországi koleralázadás körülményeivel kapcsolatos vizsgálatunk eredményeképpen a korabeli források tükrében a 20. század második felében íródott szakirodalomban meggyökeresedett állítások jelentős része legalábbis vitathatónak bizonyult.

⁵⁹ Széchenyi (1889): i. m. 203–205.

⁶⁰ Széchenyi (1889): i. m. 203.

⁶¹ Kossuth Lajos: *Országgyűlési tudósítások*. I. kötet. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1948.

A források alapján kétségbe vonható, hogy a koleralázadás kiváltó okai között bármiféle tudatos antifeudális törekvés lett volna, és nem kizárólag a pánik váltotta ki a műveletlen „szoták tótok” körében a magasabb társadalmi helyzetű személyek elleni erőszakos fellépést.

A források nem támasztják alá, hogy a lázadást az éhínség váltotta volna ki, mert nem mehettek az Alföldre idénymunkára. A korabeli forrásokban szó sem esik arról, hogy a felkelő parasztok a kordont át akarták volna törni, hogy az Alföldre mehessenek dolgozni. A fellázadt parasztok elsősorban nem élelmiszert akartak szerezni, tehát semmilyen bizonyíték sincs arra, hogy valóban nagy éhínség lett volna, vagy a szokásosnál jelentősen rosszabb anyagi helyzetben lettek volna. A földesúri elnyomás mint magyarázat szintén problematikusnak tekinthető, mivel – ahogyan azt Balásházy munkája nyomán láthattuk –, jötevő földesurakat is meggyilkoltak. A lázadás történetének ismertetése alapján inkább egy rendkívüli helyzet által kiváltott, kollektív pszichózisból fakadó lincseléssorozatról lehetett szó, mint tudatos antifeudális parasztmozgalomról. Sem a vezetők, sem a követelések, sem az egyes felkelőcsoportok közötti kapcsolat nem bizonyított. Csupán lázító hangadók voltak. Bár a lázadók néhány esetben saját magukat „kurucokként” határozták meg, erősen kérdéses, hogy tisztában voltak-e a kifejezés valódi jelentésével és annak eredetével. A Rákóczi-szabadságharc már 120 évvel korábban véget ért, az írástudatlan parasztság kollektív emlékezetében pedig csak homályosan élhetett bármiféle, erre az időre vonatkozó emlék.⁶² A kurucoknak az urakat gyilkoló parasztokkal való azonosítása a 17–18. századi Habsburg-ellenes mozgalmakat tekintve teljes tudatlanságról tesz tanúbizonyságot, hiszen ezek pont az urak és a parasztok összefogásán alapultak az idegen megszállókkal szemben. Arról, hogy a kuruc szó etimológiája visszavezethető a Dózsa vezetésével az urak ellen forduló keresztesek megnevezésére,⁶³ az írástudatlan szláv jobbágyoknak egészen biztosan semmiféle tudomásuk nem lehetett.

A tanulmányban kifejtett vizsgálódásunk talán nem lényegtelen tanulsága, hogy a későbbi történetírásban egy-egy történelmi esemény bemutatásánál és értékelésénél a narratívára gyakran ráakódhatnak olyan ideológiai rétegek, amelyek aztán a köztudatba beépülve még egy bekövetkező ideológiai fordulat esetén se kérdőjeleződnek meg. Mindez egyértelműen megerősíti, hogy a történelmi események tudományos vizsgálatánál érdemes visszanyúlni az elsődleges forrásokhoz, amelyek kiállják a forráskritika próbáját. A 1831-es koleralázadás kapcsán

⁶² Ez a megállapítás a „szoták tótok” esetében annak ellenére érvényesnek tűnik, hogy éppen az északkelet-magyarországi megyék ruszin és magyar jobbágjai voltak a hazatérő Rákóczi első támogatói, és ennek emléke a népi szájhagyományban még a 20. században is elevenen élt. Feltűnő, hogy Magyar Zoltán témát feldolgozó könyvében nem említ ezen terület ma szlováknak nevezett népességének köréből Rákóczi vagy a kuruc korra vonatkozó folklóradatot, csak az északnyugatabbra fekvő Liptóból és Trencsénből. Vö. Magyar Zoltán: *Rákóczi a néphagyományban. Rákóczi és a kuruc kor mondavilága*. Budapest, Osiris, 2000. 14–24.

⁶³ Magyar (2000): i. m. 13.

Kazinczy és Balásházy írásai mindenképpen hitelesnek tekinthetők, hozzáállásuk egyik társadalmi réteg irányában sem tekinthető különösebben elfogultnak, és tudós akadémikusokként az események lehetőség szerinti legtárgyilagosabb bemutatására törekedtek. Mindez természetesen nem nélküli saját személyes véleményük kifejezését sem, de azokon a helyeken erre a szövegben *explicite* utalnak. Amint azt Ballagi Aladár 1872-es cikke⁶⁴ is mutatja, a koleralázadás eseményei hamar kikerültek a köztudatból (valószínű, hogy az ország egyes területein eleve be sem kerültek oda), és jelentős történelmi eseményként történő beállításuk egyértelműen a marxista osztályharcos ideológia szüleményének tekinthető, amely szerint az 1831. évi északkelet-magyarországi koleralázadás az elnyomott jobbágyok tudatos antifeudális megmozdulása lett volna, és ez a következményeiben meghatározta volna az egész reformkor politikai gondolkodását. Mindez, mint láthattuk, Tilkovszky 1955-ös munkájára vezethető vissza, amelyre gyakran még a rendszerváltozás után megjelent történeti összefoglalók is hivatkoznak, vagy közvetetten átveszik annak értelmezési kereteit.

A lázadás politikai gondolkodástörténeti tanulsága leginkább a megalapozott és észszerű hatósági intézkedések és a megfelelő tömegtájékoztatók fontosságára, valamint a rémhírterjesztők elleni határozott fellépés szükségességére hívhatja fel a figyelmet, amely minden rendkívüli helyzetben, így a későbbi járványok esetében is kiemelt jelentőséggel bír.

⁶⁴ Ballagi (1872): i. m. 597.

Felhasznált irodalom

- Balásházy János: *Az 1831. esztendői felső magyarországi zendüléseknek történeti leírása*. Pest, Petrózai Trattner J. M. és Károlyi István, 1832.
- Ballagi Aladár: A cholera Magyarországon 41 év előtt. *Magyarország és a Nagyvilág*, 8. (1872), 50. 597.
- Gergely András (szerk.): *19. századi magyar történelem 1790–1918*. Budapest, Korona, 1998.
- Gorove István: *Nyugot. Utazás külföldön*. Második kötet. Pest, Heckenast Gusztáv, 1844.
- Hörcher Ferenc: „Soft power” a reformkorban? A Széchenyiek tudománypolitikai céljai. *Korall*, 16. (2015), 62. 5–28. Online: http://epa.oszk.hu/00400/00414/00053/pdf/EPA00414_korall_62_005-028.pdf
- Kazinczy Ferenc: *Háborgás Pesten, a kolera miatt, 1831*. Közli: Szilágyi Ferenc: Kazinczy az 1831-es pesti kolerazendülésről. *Budapest. A főváros folyóirata*, 24. (1986), 7. 31–34.
- Kazinczy Gábor (szerk.): *Gróf Dessewffy József bizodalmas levelezése Kazinczy Ferenczczel 1793–1831*. Harmadik kötet. Pest, Heckenast Gusztáv, 1864.
- Kecskeméti Károly: *Magyar liberalizmus 1790–1848*. Budapest, Argumentum – Bibó István Szellemi Műhely, 2008.
- Kossuth Ferenc (szerk.): *Kossuth Lajos összes munkái. Kossuth Lajos iratai XII. Hírlapi cikkei I. 1841–1842*. Budapest, Athenaeum, 1906.
- Kossuth Lajos: *Országgyűlési tudósítások*. I. kötet. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1948.
- Kölcsey Ferenc: *Összes művei*. Budapest, Szépirodalmi, 1960.
- Magyar Zoltán: *Rákóczi a néphagyományban. Rákóczi és a kuruc kor mondanivalója*, Budapest, Osiris, 2000.
- Magyary-Kossa Gyula: Stáhly Ignác szerepe a pesti kolerazavargásokban, 1831. *Orvosi Hetilap*, 80. (1936), 22. 522–525.
- Petri Mór: *Szilágy vármegye monographiája*. I. kötet. Budapest, Franklin Társulat, 1901.
- Schlett István: *A politikai gondolkodás története Magyarországon 1*. Budapest, Századvég, 2018.
- Széchenyi István: *Munkái. Összegyűjti és kiadja a Magyar T. Akadémia*. III. kötet. *Gróf Széchenyi István levelei I*. Budapest, Athenaeum, 1889.
- Széchenyi István: *Napló*. Budapest, Gondolat, 1978.
- Tilkovszky Loránt: *Az 1831. évi parasztfelkelés*. Budapest, „Művelt Nép” Tudományos és Ismeretterjesztő Kiadó, 1955.
- Tóth András: Emlékezés az első magyarországi kolerajárványra. *Orvosi Hetilap*, 112. (1971), 40. 2417–2420.
- Váczy János (szerk.): *Kazinczy Ferenc levelezése*. XXI. kötet. Budapest, MTA, 1911.